

VELEBITOVI RAZGOVORI SA NEMAČKIH I ITALIJANSKIM PREDSTAVNICIMA U ZAGREBU

Velebitov odlazak u Zagreb i razgovori sa generalom Horstenauom

Šesnaestog marta, istog dana kad je Đilas otputovao iz Sarajevo u Vrhovni štab po nove instrukcije, stigla je iz Zagreba, od opunomoćenog generala u NDH Gleza fon Horstenaua, poruka da partizanski parlamentarci dođu u Zagreb, da bi sa nadležnim nemačkim i italijanskim predstavnicima vodili pregovore. Horstenau se prethodno o tome konsultovao sa poslanikom Kašedom koji se saglasio sa njegovom odlukom. Kako je Đilas već bio otputovao iz Sarajeva, Velebit se morao sam odlučiti da li da prihvati poziv i ode u Zagreb. Zaključio je da je već dosta vremena izgubljeno u očekivanju pristanka nemačke strane na pregovore i da treba videti šta će mu reći u Zagrebu, gde će ga primiti general Horstenau. Odlučio je, stoga, da prihvati poziv. U pratnji inženjera Ota, pošao je avionom sa butmirskog aerodroma i istog dana je bio primljen kod Horstenaua. Sastanku je prisustvovao i inženjer Ot. Njega je, kao što je već rečeno, delegacija Vrhovnog štaba tražila da učestvuje u pregovorima, jer se već bio osvedočio kao dobar pregovarač.

O Velebitovim razgovorima sa generalom Horstenauom nema zapisnika, niti drugih pisanih podataka. Jedino se u jednom izveštaju šefa Italijanske vojne misije u NDH spominje ovaj Velebitov boravak u Zagrebu.¹¹² Čak ni u za beleškama koje je Horstenau vodio i koje predstavljaju neku vrstu njegovog dnevnika, nema ni reči o njegovim susre-

^{1,2} Arhiv VII, k. 107, reg. br. 36-1/1.

tima sa Velebitom.¹¹³ Ovaj razgovor je Horstenau, po svojoj prilici, organizovao da bi se lično i detaljnije upoznao sa zahtevima koje partizanska strana postavlja i ustanovio da li bi moglo doći do obustave dejstava njihovih jedinica u nemačkoj okupacionoj zoni.

Poslanik Kaše je sledećeg dana, 17. marta, o razgovoru sa partizanskim predstavnicima obavestio Ministarstvo spoljnih poslova u Berlinu telegramom br. 1174, pod oznakom „tajna državna stvar”.¹¹⁴ Međutim, neizvesno je da li se njegov izveštaj odnosio samo na razgovore koji su vođeni u Gornjem Vakufu i Sarajevu, ili i na one koje je Horstenau prethodnog dana vodio u Zagrebu sa Velebitom.

Pošto je najpre konstatovao da su uspešnim prodorom SS divizije „Princ Eugen” u boksitno područje zapadno od Mostara vojne operacije „uglavnom završene” (uz proizvoljnu, svakako preteranu, brojku o 6.000 mrtvih partizana) i da su veće partizanske snage pod Titovim vodstvom u rejonu Konjica prodrle kroz četničke položaje prema istoku, Kaše se osvrće na razgovore (odnosi se na one u Gornjem Vakufu) koji su vođeni sa partizanskim predstavnicima oko razmene jednog zarobljenog nemačkog majora. Ti su razgovori, konstatuje Kaše, „utrljali put daljim razgovorima” (misli na razgovore u Sarajevu) koje je sa „uticajnim Titovim saradnicima” vodio inženjer Hans Ot, osoba koja je za Kašea „još od ranije delovala u tom pogledu” i koja je od strane nemačkih vojnih vlasti (general a Horstenaua) bila uključena u razgovore o razmeni ne samo nemačkih, već i italijanskih i hrvatskih zarobljenika. Kaše, zatim, zaklju-

Sve do skora, do stavljanja na uvid Horstenauovog dnevnika („Uspomene”), koji je pohranjen u Bečkom arhivu, smatralo se da su u njemu zabeleženi i Horstenauovi razgovori sa Velebitom. Prema tvrdnjama njegovih biografa, koji koriste pomenuti dnevnik za pisanje monografije o Horstenauu, u njemu nema ni reči o tim razgovorima. U pismu koje je 17. aprila 1984. dr Peter Broucek, naučni saradnik Austrijskog državnog arhiva, uputio Velebitu, tražeći od njega informacije o razgovorima sa Horstenauom, stoji o tome sledeće: „Glezi u ovim zabeležkama nije ostavio nikakve napomene o Vama, vrlo poštovani generale, ni o razgovorima koje ste vodili, verovatno da ne bi ugrozio uspeh njegovih napora i iz straha da bi njegove zabeležke mogle da dođu u ruke Gestapoa, ili SS ili Pavelićevih službi. On je tek kasnije, kad je bio svedok u Nirnberškim procesima protiv ratnih zločina i kratko vreme pre svog samoubistva jula 1946, govorio o tome dr. Wilhelmu Höttlu”,¹¹⁴

Arhiv VII, mikrofilm London 12, s. H. 305285.

čuje da na osnovu predloga partizanske strane „postoji mogućnost da Tito sa pristalicama prekine borbu protiv Nemačke, Italije i Hrvatske i povuče se u Sandžak da bi se tako razračunao sa četnicima Mihailovića". On, dalje, navodi: da postoji mogućnost da se Tito pod izvesnim okolnostima demonstrativno odrekne Moskve i Londona „koji su ga ostavili na cedilu", da su želje partizana da vode borbu protiv četnika u Sandžaku, nakon čega će se razoružani vratiti u svoja sela, te će tako doći do smirenja u srpskim i hrvatskim područjima. Za uzvrat, sa nemačke strane bi trebalo da dođe do „odustajanja od mera egzekucije nad vodećim ličnostima".

Kaše, očigledno, nije tačno interpretirao razgovore sa delegatima Vrhovnog štaba, odnosno nije istinito naznačio predloge i „želje" partizanske strane. Po njemu, partizanska strana je gotovo bila spremna na takve ustupke koji su bezmalo bili ravni kapitulaciji. Delegacija Vrhovnog štaba je još na prvim razgovorima u Gornjem Vakufu — kako je to tačno zapisao obaveštajni oficir Štaba divizije koji je vodio zabelešku — izričito naglasila da njen predlog za sklapanje primirja dok pregovori budu trajali „nipošto ne treba shvatiti kao nekakav predlog za kapitulaciju, jer Narodnooslobodilačka vojska neće nikad, ni pod kojim uslovima, to učiniti". Narodnooslobodilačka vojska je, stoji dalje u zabelešci, „neuništiva, uživa punu podršku većine naroda i dovoljno je snažna da odoli svim neprijateljskim ofanzivama. To je pokazala u svim dotadašnjim ofanzivama iz kojih je, uprkos gubicima, izlazila jača. Njeni borci su nepokolebljivi, spremni na sva lišavanja (u hrani, municiji, lošem smeštaju) i žrtve".

U svojoj pismenoj izjavi, Velebit odbacuje kao krajnje neistinite ovakve Kašeove interpretacije razgovora u Gornjem Vakufu i Sarajevu i razgovora sa Horstenauom i Otom u Zagrebu. O svom razgovoru sa Horstenauom on kaže sledeće:

„Za vreme mog prvog susreta sa generalom Glezom razgovarao sam u okvirima našeg pismenog memoranduma od 11. marta. Ne isključujem da mi je Glez postavio pitanje — kad smo došli na razmatranje našeg predloga o obustavi neprijateljstava — koji bi bio naš stav u slučaju iskrcavanja engleskih voj-

nih snaga na našoj obali. Odgovorio sam mu u duhu primljenih direktiva: da mi smatramo AVNOJ jedini predstavnikom jugoslovenskih naroda pa, prema tome, i nosiocem državnog suvereniteta Jugoslavije. Ni jednoj stranoj oružanoj sili ne možemo dozvoliti pristup na našu teritoriju bez prethodnog odobrenja AVNOJ-a. Ako bi se, prema tome, engleske trupe bez takve dozvole iskrcavale na našoj teritoriji, bili bismo spremni da takvo iskrcavanje odbijemo po potrebi i oružanom silom. U tom slučaju smatrali bismo njihovo iskrcavanje intervencijom u korist restauriranja monarhije, dovođenja emigrantske vlade i pomaganja naših ogorčenih neprijatelja četnika. Nije bilo nika- da govora o tome da bismo mi zajedno sa Nemcima vršili takve operacije.

Koliko se sećam, kod mojih razgovora sa generalom bila su prisutna dva oficira, za koje mislim da je jedan bio generalov načelnik ili ađutant, a drugi vojno-obaveštajni oficir.

Za vreme svog boravka u Zagrebu ni prvi ni drugi put nisam ynao bilo kakve kontakte sa osobljem nemačkog poslanstva ili bilo kakvim civilnim licima, kao ni sa bilo kakvim predstavnicima kvislinške vlade." Pošto je u takvom svetlu „objasnio" partizanske predloge, Kaše je izneo svoje mišljenje da se ukazane mogućnosti moraju iskoristiti, „jer bi napuštanje tabora naših protivnika od strane ove, u svetskoj javnosti cenjene borbene grupe bilo veoma značajno". Ovoj laskavoj oceni vrednosti i ugleda Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Kaše dodaje da Titovi partizani nisu u većini komunisti i da u postupcima sa zarobljenicima i u odnosima sa stanovništvom nisu počinili nikakve neuobičajene ispade. U prilog te tvrdnje Kaše se pozvao na svoje ranije izveštaje i na svojevremeno usmeno referisanje kod državnog sekretara fon Vajczekera (von Weizsacker). Na kraju svog izveštaja on je molio da mu se daju uputstva šta dalje treba preduzeti, dodavši da je ustanovio da bi i italijanski poslanik Kazertano (Raffaele Casertano) i ministar spoljnih poslova NDH Lorković, sa kojima je, sa svakim ponaosob, razgovarao, pozitivno ocenili takav razvoj događaja.

Pošto je primio Kašev telegram i o njegovoj sadržini upoznao odgovorne ličnosti Rajha, verovatno i samog Hit-

lera, Ribentrop je 19. marta radiogramom uputio Kašeu sledeću poruku koju je sastavio Riter, funkcioner njegovog Ministarstva:

„U odnosu na Vaš radiogram gospodin ministar inostranih poslova osvrnuo se u tom smislu da svaki Vaš kontakt s partizanima nije celishodan.

U odnosu na ostala pitanja iz Vaše radio-poruke on bi želeo da zna sledeće:

1. Kakvo stanovište zauzimaju nadležni nemački komandanti, naročito u pogledu daljih akcija protiv Mihailovića koje su Vam poznate (misli se na planiranu operaciju „Svare“ za razoružanje četnika — prim. M. L.).

2. Kakvu garanciju nude Titovi saradnici, koje ste Vi pomenuli, u pogledu ozbiljnosti i autentičnosti njihovih predloga. Da li smatrate potpuno isključenim da će Titovi partizani, ako im mi obezbedimo povlačenje u Sandžak i pošto se tamo oporave, nastupati protiv nas, ili da će, čak, zajedno sa četnicima i Mihailovićem, biti protiv nas. Kakva sigurnost se može zagarantovati da ne dođe do takvog razvoja situacije.”¹¹⁵

Ribentrop je, kao što se vidi, opravdano bio nepoverljiv prema predlozima Vrhovnog štaba i sumnjao je u njegovu navodnu spremnost da sa Nemcima sklopi primirje. On je prozreo da se radi o pokušaju partizana da se bezbolnije izvuku iz teške situacije i da se, dobijanjem u vremenu i prebacivanjem u bezbedniji rejon, oporave, kako bi nastavili sa „nastupanjem protiv Nemaca”. On je, čalk, uzimao u obzir i mogućnost saradnje partizana i četnika u borbi protiv Nemaca — što je bilo bez ikakvih osnova.

Ministar spoljnih poslova Rajha je, uz to, smatrao za potrebno da upozori Kašea da lično ne stupa u kontakt s partizanima, uviđajući da nije celishodno da se zvanične ličnosti nemačke diplomatije upuštaju u pregovore sa „banditima”.

¹¹⁵ Arhiv VII, mikrofilm London 12, H-305284.

Velebitovi razgovori u Italijanskoj vojnoj misiji

U međuvremenu je Velebit, nakon posete kod generala Horstenaua, bio primljen i u Italijanskoj vojnoj misiji u Zagrebu. O sadržaju razgovora je šef Misije brigadni general Dan Karlo Re (Gian Carlo Re) odmah, istog dana, telegramom br. 1470 (koji nije mogao biti pronađen), obavestio Superslodu (Višu komandu oružanih snaga „Slovenija — Dalmacija“), a sledećeg dana je (telegramom br. 1490) dao dopunska objašnjenja vestima od prethodnog dana, iznevši „neke pojedinosti o razgovorima Misije sa dr Petrovićem, predstavnikom partizanske komande 'TITO' po pitanju razmene zarobljenika“.

U telegramu se najpre daju podaci o Velebitu, čiji pravi identitet Dan Karlu nije bio poznat:

„Dr. Petrović je advokat iz Zagreba, hrvatske narodnosti (Velebit je srpske narodnosti — prim. M. L.), koji je otišao pre duže vremena partizanima, čija se porodica još uvek nalazi u Zagrebu. Star je oko 40 godina, visok, otprilike 1,70 m, finih manira i građanskog izgleda. Nosi naočare, govori vrlo dobro italijanski, nemački i francuski... Za vreme svog boravka u Zagrebu stanovao u sedištu komande Nemačkog generala, poluslobodan, i s njim se postupalo vrlo obzirno, tako da je mogao da se kreće po gradu, iako je bio podvrgnut diskretnoj kontroli i išao da poseti svoju porodicu... Prema podacima koje smo primili od generala Gleza, nije uveren ni komunist, ali je prišao partizanima najviše zbog toga jer je veran pristalica unitarističke jugoslovenske ideje i protivnik ustaškog pokreta. Prema podacima istog generala među partizanima ima samo 15% onih koji imaju komunističke ideje; ostali su u većini nehrvatski elementi koji su došli iz pograničnih krajeva Hrvatske (misli se na partizane iz Crne Gore, Sandžaka i Srbije koji su kao borci proleterskih i udarnih brigada došli u Bosnu u toku leta 1942 — prim. M. L.) sa jugoslovenskim uverenjima, koji ne odobravaju četnički pokret i nezadovoljni su ustaškim režimom, i takav element koji je bio prisiljen da sledi partizane budući da živi na teritoriji okupiranoj od partizana.“

U nastavku telegrama govori se veoma šturo o pregovorima koje je Velebit vodio u nemačkoj komandi, jer o njima italijanska strana, očigledno, nije bila dovoljno obaveštena. O tome je general Re izveštavao sledeće:

„Zajedno sa Petrovićem prisustvovao je pregovorima i dr. Ot (reč je o inženjeru Hansu Otu — prim. M. L.) koji je u neku ruku garantovao za Petrovića. Ot je dobar Nemač koji je mnogo godina živeo u Livnu radeći na trgovačkim poslovima. Bio je partizanski zarobljenik i tom je prilikom upoznao dr. Petrovića. Što se tiče ishoda pregovora sa Nemcima, još se ništa konkretno ne zna, te prema tome oni još nisu konačno zaključeni. Cini se da je razmena zarobljenika i sa strane Nemaca postavljena i kao uslov za smirivanje slavonske zone, gde bi partizani, u svrhu razmene zarobljenika, morali prestati sa diverzionom aktivnošću. Zna se da je Petrović otputovao juče posle podne iz Zagreba da bi referisao partizanskoj komandi. Vratit će se u Zagreb za 4—5 dana da nastavi pregovore sa nemačkom komandom.”

U telegramu se, zatim, nešto detaljnije govori o razgovorima koji su sa Velebitom vođeni u Italijanskoj vojnoj misiji:

„Razgovor u vezi sa razmenom italijanskih zarobljenika vodio se u sedištu ove Misije uz prisustvo dr. Ota. Dr. Petrović, kako je već javljeno, potvrdio je da se u zoni Konjica nalazi 15—16 oficira i 600 podoficira i vojnika italijanskih i zamolio je da se pre glavnih pregovora poimenično popiše isto toliki broj partizanskih komandanata (vođa) i partizana koji bi trebalo da budu oslobođeni. U tu svrhu zamolio je da što pre dobije popis partizana koji su zarobljenici kod Italijana. Sa naše strane dr. Petrović je zamoljen za popis italijanskih zarobljenika koji bi trebalo da budu razmenjeni. Sledeći pregovori sa Petrovićem, prema podacima koje je dobila ova komanda, održavaće se preko kapetana Mecgera (Metzger), pomoćnika generala Gleza.”

Na kraju je šef Misije general Re podsetio na to da je u telegramu od prethodnog dana predložio, što potvrđuje

i sada, da, ukoliko Superslođa namerava da nastavi pregovore o razmeni zarobljenika (o broju, mestu razmene itd.), treba da odredi lice koje bi te pregovore vodilo. Ono bi, kako stoji u telegramu, „trebalo da dođe u Zagreb u pogodnom času na molbu ove misije i imalo bi slobodne ruke u vezi pregovora i moglo bi o njima odlučivati". „Molim da me upoznate sa odlukama u vezi pregovora i pitanja kako ih je postavio dr. Petrović", stoji na kraju telegrama generala Rea.

Pregovori sa italijanskom stranom o razmeni zarobljenika nisu, međutim, više vođeni. Nije se moglo utvrditi da li je šta preduzeto od strane italijanskih vojnih i diplomatskih ustanova u NDH da bi se oni nastavili. Do Vrhovnog štaba nije u tom smislu stigla nikakva poruka. U izveštaju Generalnog konzulata u Sarajevu od 10. maja 1943, upućenom Ministarstvu spoljnih poslova u Rimu, kaže se da se u partizanskom zarobljeništvu još uvek nalazi oko 600 italijanskih vojnika i oficira, ali da „nije poznata njihova tačna dislokacija". „U toku su pregovori od strane 6. korpusa'', stoji dalje u izveštaju, „kao i od strane Italijanske misije (misija Petrović u Zagrebu)".¹¹⁸ Najveći broj italijanskih zarobljenika će, u međuvremenu, biti oslobođen, ali će znatan broj njih i stradati, deleći sudbinu stotina partizanskih boraca, ranjenika i bolesnika zahvaćenih epidemijom pegavog tifusa, u toku teških, iscrpljujućih marševa, trpeći od gladi i drugih lišavanja.

Razgovori koje je Velebit vodio 17. marta u Zagrebu, najpre u nemačkoj komandi, a zatim u Italijanskoj vojnoj misiji, ticali su se uglavnom razmene zarobljenika. Na njima nije ništa određeno odlučeno, sem da pregovore treba nastaviti. I ovi se razgovori, kao i oni u Gornjem Vakufu nedelju dana ranije, mogu smatrati preliminarim, jer će, kako je odlučeno, glavni pregovori uslediti za četiri do pet dana, kada delegati Vrhovnog štaba dobiju nove instrukcije. Bilo je izvesno da neće biti teškoća oko razmene zarobljenika, mada su Nemci postavljali kao uslov obustavu dejstava partizanskih jedinica na železničkoj pruzi Zagreb—Beograd.

¹¹⁸ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-821, r. 296, s. 777.

Velebit je već sledećeg dana, 18. marta, zajedno sa inženjerom Otom, vraćen avionom u Sarajevo, da bi Vrhovnom štabu javio da će pregovori biti nastavljeni i da Dilas treba da se vrati u Sarajevo da bi njih dvojica otišli u Zagreb na pregovore.

Sudeći po tome da se i u nemačkim i u italijanskim izveštajima spominje dr Petrović i njegov boravak u Zagrebu moglo bi se zaključiti da Velebitov identitet još uvek nije bio otkriven. Nemačke vlasti su, međutim, znale da je on advokat i da ima porodicu u Zagrebu koju je, uz njihovu dozvolu, i posetio. Logično je, stoga, pretpostaviti da su Nemci otkrili, istragom ili Velebitovim priznanjem, da se pod imenom dr Petrović krije dr Velebit, ali da o tome nisu obavestili italijanske i ustaške vlasti. Najverovatnije je, ipak, da je Velebitov identitet bio poznat samo generalu Horstenauu, jer se i u Kaševim telegramima Ribentropu spominje dr Petrović kao partizanski pregovarač. I sam Velebit tvrdi da su Nemci brzo otkrili njegov identitet. O tome on kaže sledeće:

„Kad sam vođen na sastanak sa generalom Horstenauom (u zgradi predratnog Džokej-kluba na Zrinjevcu), prolazio sam ulicama Zagreba i tom prilikom sreo dosta ljudi koji su me poznavali. Nekolicina mi je prišla da se sa mnom pozdravi, no ja sam glumio da ih ne poznajem. Sećam se, na primer, da sam među ostalima susreo gđu Ljerku Horvat, ženu dr. Zdenka Horvata, lekara iz Zagreba, koju sam vrlo dobro poznao pre rata. Kad sam ušao u jednu apoteku da kupim četkicu za zube, kasirica me je prepoznala i začuđeno uzviknula: 'Zar ste Vi ovde, gospodine doktore, pa ja sam čula da ste Vi u partizanima'. Ovo sretanje sa mojim poznanicima nije moglo ostati nezapaženo od nemačkog podoficira koji me je pratio. Ubeđen sam da su oni ispitivali neka od tih lica i tako doznali moj pravi identitet. Samo tako mogu da tumačim da mi je general Glez rekao da oni znaju da ja nisam Petrović, već zagrebački advokat Vladimir Velebit, sin generala Ljubomira Velebita. Nemci su

mi tada omogućili da posetim roditeljsku kuću na Srebrnjaku . . . Sto je navelo Nemce da prema meni zauzmu tako korektan stav — teško je objasniti. Verujem da je general Glez kao Austrijanac tako postupio iz nekog osećanja drugarstva prema mom pokojnom ocu. Oni su obojica bili oficiri u austrougarskoj vojsci, u kojoj je bio jako razvijen kastinski osećaj povezanosti među pripadnicima oficirskog kora".